

12. Bandura A. Social Learning and Personality Development. – New York : Holt, Rinehart & Winston, 1963.
13. Berkowitz L. Aggression: Its causes, consequences, and control. – New York : McGraw-Hill, 1993.
14. Billig M. Social categorization and similarity in intergroup behavior // European Journal of Social Psychology. – 1973. – Vol. 3.
15. McDougall W. Introduction to Social Psychology. – Boston, MA: John W. Luce and Company, 1926.
16. Miller N. E. Social Learning and Imitation. New Haven. – New Haven : Yale University Press, 1941.
17. Sherif M. Social interaction : process and products : selected essays. – Chicago : Aldine Pub. Co., 1967.
18. Skinner B. F. The Behavior of Organisms: An Experimental Analysis / B. F. Skinner. – New York : Appleton-Century-Crofts, 1938. – 457 p.
19. Tajfel H. An integrative theory of intergroup conflict / H. Tajfel, J. C. Turner // W. G. Austin, S. Worchel (eds.). The social psychology of intergroup relations. – Montrey, Calif., 1979. – P. 33-47.

I. Danylyuk. Determinants of interethnic conflicts: psychological theories

Examined and analyzed the motivational, cognitive theory and situational conflict.

Key words: *psychology of ethnic conflicts, theories of conflict.*

УДК 316.24

К. М. Корж

КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ СОЦІОЛОГІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто питання формування категоріально-понятійного апарату соціології девіантної поведінки з точки зору пізнавального потенціалу основних понять і їх відповідності предметній області спеціальної соціологічної теорії.

Ключові слова: *соціальні відхилення, девіантна поведінка, поняття, операціоналізація понять.*

Актуальність теми зумовлена важливим значенням соціальних відхилень та девіантної поведінки в функціонуванні та розвитку сучасного

суспільства загалом і українського суспільства зокрема. Останні роки Україна проходить період системних рушень. З одного боку, рух, зміни, інновації, що є необхідними атрибутами трансформацій, які значним чином впливають на стабільність українського суспільства, мають конструктивний характер, виступають позитивним чинником суспільного розвитку. З іншого боку, – вони послаблюють стабільність даної системи, здатність останньої зберігати набуті параметри у визначених межах, протидіяти негативним впливам і повертатися до стану рівноваги у разі девіацій.

Соціальні відхилення та девіантна поведінка в переважній більшості випадків супроводжують процес соціальних трансформацій і виступають не тільки як результат, але й як причина останніх. Альтернативні форми соціальних дій чи взаємодій в умовах нестабільності часто мають невизначений (з точки зору функціональності, конструктивності) характер. Соціальна стабілізація тому включає в себе і контроль, і управління такими відхиленнями – виявлення і подолання деструктивних і підтримка конструктивних їх форм.

Важливого значення для теоретико-соціологічного осмислення проблем девіантної поведінки, формування і розвитку методології її емпірико-соціологічного вивчення набуває аналіз концептуальних основ соціальних девіацій в тому числі і в історичному контексті. Слід відмітити, що вивчення різних форм девіантної поведінки на рівні емпіричних соціологічних студій періодично проводяться у вітчизняній науці, проте теоретико-методологічні узагальнення стосовно цієї проблематики наразі не представлені у систематизованій формі і не мають єдиної концептуальної основи.

Це, на нашу думку, пов'язано з тим, що дослідницькі проблеми в першу чергу виникають на гносеологічному рівні і стосуються окреслення предметної області соціології девіантної поведінки. Основною із цих проблем наразі є визначення, класифікація, типологізація тих соціальних феноменів, які власне відносяться до девіантних. У вітчизняній і в зарубіжній соціології переважає думка, що до таких відносяться виключно негативні, ненормативні, заборонені правом і т.д. вчинки, що значно звужує сферу наукових досліджень.

Дж.Тернер в своїй роботі “Теорія будується з понять” в основному поняття означають чи вказують на явища, й таким чином виділяють ті особливості світу, які в теперішній час виявляються важливими, охоплюють істотні аспекти соціального світу, які вважаються важливими для певних аналітичних цілей.

Поняття, з яких будується теорія, мають одну особливість: вони намагаються передати єдине значення всім, хто їх використовує як інструмент наукового пізнання.

Поняття в науці мають різну ступінь абстрактності. Деякі поняття відносяться до конкретних явищ в певному місті й часі. Інші, більш абстрактні, поняття вказують на явища, не пов’язані конкретним часом і місцем [6, 30]. Дж.Тернер приводить приклад конкретних понять в контексті дослідження малих груп. Ці поняття відносяться до постійних форм взаємодії певних індивідів. В той же час абстрактна концептуалізація подібних явищ може відноситися до властивостей груп з міжособистісними відношеннями, що не прив’язані до конкретних індивідів, які взаємодіють в конкретному часі та просторі. Таким чином, як вважає Дж.Тернер, на протигагу від конкретних понять абстрактні поняття не прив’язані до певного контексту.

При побудові теорії абстрактні поняття виграють вирішальну роль, бо вони заступають кордони конкретних подій чи ситуацій. “Але абстрактність викликає проблему: як прив’язати абстрактні поняття до подій, що кожного дня трапляються у світі? Безумовно, істотно, щоб численні поняття теорії заступали конкретні кордони часу та місця, але й не менш важливим є існування методів співвіднесення цих абстрактних понять з ситуаціями та подіями, що спостерігаються. В кінці кінців абстрактне поняття демонструє свою користь лише тоді, коли його можна використати до конкретної емпіричної проблеми, з якою зіткнулися дослідники; в іншому випадку поняття залишаються відірваними від тих самих процесів, які вони повинні допомагати досліднику розуміти” [6, 31].

Дж.Тернер вважає, що абстрактні поняття повинен супроводжувати ряд операціональних визначень, що являють собою набір процедурних інструкцій, що вказують досліднику шлях виявлення в реальному світі явища, охопеного абстрактним поняттям. Так, на думку Тернера, вирішується проблема зв’язку абстрактних понять з емпіричними подіями.

Для того, щоб абстрактні поняття в найвищому ступені охопили широке коло емпіричних явищ, як правило, необхідно мати великий набір операціональних визначень, кожне з яких описує методи виділення певної ситуації чи події, що закладена в понятті. Чим більше операціональних означень прикладається до того чи іншого абстрактного поняття, тим більше вірогідність, що це поняття буде слугувати різним дослідникам, які намагаються осмислити складні механізми емпіричних явищ, що відбуваються в світі [6, 31].

В класичній логіці поняття, як категорія науки чи елемент теорії характеризується ознаками “зміст” та “об’єм”. Під змістом поняття логіка розуміє сукупність суттєвих ознак предмета, котра мислиться в даному понятті. Об’єм поняття - це сукупність предметів, котрі мисляться в понятті. Гносеологічний зв’язок між “змістом” та “об’ємом” поняття визначається в науці “законом зворотного зв’язку”: чим змістовніше поняття, тим, тим менше його “об’єм”, тобто зменшується сукупність предметів, що описуються чи означаються певним поняттям [4, 455]. Таким чином, абстрактні поняття (в контексті концепції Тернера) є найбільш широкими за об’ємом, а тому – найбільш вузькі за змістом. Соціальні та соціологічні теорії досить широко використовують як абстрактні поняття, так і терміни – це пов’язано власне зі специфікою об’єкту пізнання. Проте досить часто недостатньо уваги приділяється процедурі операціонального означення понять, яка є необхідним елементом побудови наукової теорії.

До загальних понять можна віднести такі, як “норма”, “відхилення”, “контроль”, “поведінка”, “суспільство”, “індивід” і т.п. Такого роду поняттями оперує не лише соціологія, але й інші науки, в тому числі – природничі. Оскільки даного роду поняття виникли вже досить давно (і не в соціологічній науці), остільки вони вже мають свої достатньо повні і точні означення (дефініції). Соціологія і спеціальні соціологічні теорії користуються в процесі пізнання такого роду поняттями не змінюючи їх суттєвих ознак. Інколи такі поняття використовуються у дещо звуженому змісті (наприклад, “норма” замість “норма соціальна”; “контроль” замість “соціальний контроль”), проте це робиться скоріше для зручності сприйняття тексту, запобігання частого повтору слів і т.п. Для фахівця здебільше інтерпретація цих понять в контексті не викликає складнощів.

Спеціальні соціологічні теорії також поняття в свою чергу можна поділити на загальнонаукові (в межах конкретної науки – соціології) та власне спеціальні (специфічні). До специфічних соціологічних понять відносяться ті, котрими оперує наука соціологія і котрі є для неї специфічними (спеціальними). Це, наприклад, поняття: “соціальна група”, “соціальна цінність”, “соціальна норма”, “соціальні відхилення”. Спеціальні поняття утворювались і продовжують утворюватись у межах науки соціології як результат пізнання соціальної реальності. Звичайно ж вони можуть використовуватись і використовуються іншими науками, в категоріально-понятійному апараті яких інколи набувають дещо іншого змісту, проте, принаймні в межах соціології, різні теорії середнього рангу (спеціальні соціологічні теорії) мали б чітко і однозначно визначати ці поняття з тим, щоб оперувати ними при вирішенні своїх конкретних задач.

В соціології девіантної поведінки, як спеціальній соціологічній теорії, формується понятійний апарат, який, по-перше, має безпосередній зв'язок з генезою загальної соціологічної теорії, а, по-друге, інтегрує когнітивні елементи інших наук. Це пов'язано з тим, що девіантна поведінка як соціальний феномен є по суті своїй феноменом “похідним” і багато в чому “штучно” створеним самим суспільством чи системою суспільних і соціальних відносин. В першу чергу в ньому слід виділити таку групу понять:

- 1.1. Девіація.
- 1.2. Соціальна патологія (аномія).
- 1.3. Соціальна девіація (відхилення).
- 1.4. Девіантна поведінка.
- 1.5. Делінквентна поведінка.
- 1.6. Злочин.

Наведені поняття виявляють свою суть виключно через інший рід понять, основним з котрих є “норма”, інші – родові (вужчі за об'ємом та ширші за змістом). Ми пропонуємо в даному контексті розглядати наступні пари понять:

- 2.1. Девіація – норма
- 2.2. Соціальна патологія – комплекс норм
- 2.3. Соціальна девіація – соціальна норма
- 2.4. Девіантна поведінка – групова, соціальна, адаптивна норма

2.5. Делінквентна поведінка – норма права

2.6. Злочин – норма кримінального права

Із наведених пар поняття “девіація” та “норма” – виступають як всезагальні, для означення, або ж для операціоналізації яких необхідно вказати (визначити) рід та видові відмінності. Класична логіка виділяє два типи означення понять – контрарні та контрадикторні. Відмінність між ними полягає в “рефлекторній визначеності відмінностей і протилежностей. Вони розглядаються як два окремих види” [1, 51]. Очевидно, що поняття (т.т. дефініція поняття) девіація є контрадикторним. Це значить, що визначити девіацію (відхилення) ми можемо лише як протилежність нормі. Це дійсно так, оскільки ці поняття всезагальні: “поняття є перш за все така абсолютна тотожність із самим собою, що ця тотожність є такою лише як “заперечення заперечення” – заперечення чи як нескінченна єдність заперечень з самим собою” [1, 35].

У вітчизняній соціологічній традиції соціальні відхилення досить часто ототожнюються з девіантною поведінкою, а тому їх означення за змістом близьке до означення девіантної поведінки. Однак існують і більш змістовні означення: наприклад, Е.Б. Гуділіна вважає що соціальні відхилення (або відхилення від соціальних норм) це – “форма прояву порушення моральних імперативів, устоїв (підвалин) і норм” [2, 505].

Здебільшого соціальні відхилення асоціюються із сферою негативного, аморального, протиправного і т.п. Проте це не відповідає дійсності, оскільки соціальні відхилення характеризуються своєю багатогранністю, різнозначимістю, мінливістю. “Соціальні відхилення багатолікі, рухливі і певною мірою здатні модернізуватися и пристосуватися до зміни умов, відновлюватись в нових поколіннях людей” [15]. Відхилення від норм можуть бути розбиті на дві групи: в першу включаються ті з них, які одночасно відносяться до дії моралі та права, тобто правопорушення та злочини; до другої – ті, які відносяться виключно до сфери моралі. “Поняття соціальних відхилень неоднозначне. Воно може виступати вимогою, що переганяє час, бути формою народження нових суспільних відносин, виступати проти конформізму та догматизму в моралі” [15].

Таким чином, сфера девіантної поведінки може розглядатись як двополюсна модель, що включає в себе як негативні (деструктивні), так і позитивні (конструктивні) відхилення від нормальної соціальної

поведінки. Стосовно терміну “нормальності” і досить точаться дискусії, оскільки останній не може бути чітко операціоналізований на відміну, наприклад, від поняття “нормативний”. Деякі вчені, наприклад, вважають, що нормальність визначають не за наперед відомою нормою, на яку орієнтуються соціальні актори, а за середнім значенням певної величини, що його встановлюють уже після виконання дії та враховують у наступних діях цього типу, намагаючись наблизитись до цього середнього – аби фактичне значення не відхилялось від нього більше, ніж на певну величину, при перевищенні якої поведінку актора вважатимуть ненормальною [5].

Таким чином, пропонується наступне бачення сфери девіантної поведінки:

Схема 1. Сфера девіантної поведінки.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА					
Позитивна			Негативна		
Геній	Талант	Позитивні іновації	Делінквентна поведінка	Аморальна і антисоціальна поведінка	Соціальний нігілізм [ретризм]

Віддаючи належне самій постановці питання щодо розширення предметної області вивчення соціальних відхилень, все ж таки необхідно зауважити про те, що саме означення здається надто абстрактним, а тому виникають проблеми з його інтерпретацією та операціоналізацією. Поняття “моральні імперативи” та “устої” самі є невизначеними, тому давати контрадикторне означення поняття “соціальні відхилення” з використанням вищезазначених термінів є не зовсім неконкретним.

З нашої точки зору соціальну девіацію слід визначати через поняття “норма соціальна”, яке має більш чітке означення і достатньо відпрацьоване як в теоретичних, так і в емпіричних соціологічних. Під соціальною нормою ми пропонуємо розуміти (нехай це буде робочим визначенням) “загальноновизнане” правило, зразок поведінки чи дії.

Соціальні норми характеризуються цілим рядом ознак, основна (необхідна, але недостатня) з яких – їх інституціональність. Інституціональність при цьому слід розглядати не у вузькому значенні цього слова (тобто як формалізовану, відповідним чином фіксовану і

контрольовану систему правил та зразків поведінки), а в широкому розумінні, як систему загальноприйнятих, найбільш поширених шаблонів поведінки у різних сферах людської діяльності, які мають на меті організувати, узгоджувати та направляти останню на досягнення соціально значимої мети.

Саме інституціональний характер соціальних норм надає їм досить важливе (в соціальному контексті) значення і властивість – вони відносно стабільні, постійні, і, якщо ці норми закріплено в праві (формальні норми), носять загальнообов'язковий характер.

Очевидно, що така загальнообов'язковість має відносний характер. Соціальні норми можуть бути універсальними, т.т. такими, що однаково відносяться до кожного індивіда в даному суспільстві, і особливими, які регулюють окремі специфічні форми діяльності індивіда (чи групи). До таких норм відносяться ті, що регулюють професійну діяльність, або такі, що регулюють дію індивіда у відповідності з його статусною позицією або соціальною роллю, яку він виконує. Звичайно відносна статичність соціальних норм призводить до того, що вони можуть не завжди відповідати соціальним потребам, які постійно трансформуються. Наразі актуальним вбачається вивчення поняття “девіантна норма” (див., наприклад, Гилинский Я.И. “Социальный контроль девиантного поведения в современной России”). “Девіантною” нормою можна вважати таку формалізовану і інституціалізовану норму, яка по суті своїй перестала виконувати одну із головних функцій – організацію та адаптацію поведінки індивідів чи груп до реалізації інтересів суспільства в цілому. Тобто існування таких норм суть дисфункція якоїсь із підсистем суспільства, і така норма має бути або змінена, або скасована взагалі.

З точки зору соціологічного наукового підходу, адаптивні норми не можуть бути різновидом соціальних норм, оскільки вони (адаптивні норми) не пройшли ще необхідного процесу інституціалізації. Вони є лише (можливо) перехідним етапом (та й то не всі, а лише частина з них). Більшість цих “норм” носить ситуативний, випадковий характер. Завершенням же процесу інституціалізації є інтеграція, включення нового виду соціальної діяльності, закріпленого в нормі, в існуючу структуру соціальних відносин. “Завдяки цьому формується певний набір

формальних і неформальних санкцій, за допомогою котрих здійснюється соціальний контроль за відповідними типами поведінки” [3, 215].

Таким чином, можна виділити дві групи соціальних норм: по-перше, норми загальні та норми специфічні; по-друге, норми інституціалізовані (в т.ч. формалізовані), норми адаптивні та норми девіантні. Ми вважаємо, що соціальні відхилення – це, в першу чергу, порушення інституціалізованих соціальних норм незалежно від того, чи відповідає дана норма вимогам соціальної реальності, чи ні. Тільки таким чином можна чітко визначити предмет дослідження, оскільки, якщо включати до предмета і “адаптивну” норму, ми зробимо серйозну методологічну помилку, “розширивши” предмет вивчення шляхом включення до нього свого “заперечення”, яким є “адаптивні норми” по відношенню до “соціальної норми”.

“Адаптивна норма” і “девіантна норма”, а точніше, ті зразки поведінки, які їм відповідають, є лише складовими соціальних відхилень, свого роду перехідним етапом від девіації [новації] до норми. Саме такі норми виступають у ролі тієї рушійної сили, що призводить до змін як моральних, так і правових устоїв суспільства в залежності від змін в соціальної реальності взагалі.

Література

1. Гегель Г.В.Ф. Наука логики : в 3 т. – Т. 3. – Москва : Мысль, 1971.
2. Гудилина Э.Б. Отклонения от норм социальных. Энциклопедический социологический словарь. – Москва, 1995.
3. Комаров М.С. Институциализация. ЭСС. – Москва, 1995.
4. Копнин П.В. Гносеологические и логические основы науки. – Москва : Мысль, 1974.
5. Кулик В. Творення суспільної нормальності в недійному дискурсі: концептуалізація та українська специфіка // Соціологія: теорія, методи, маркетинг – 2009. – № 2.
6. Тернер Дж. Структура социологической теории : пер. с англ. – Москва : Проресс, 1984.

K. Korzh. Categorical and conceptual toolkit of sociology of deviant behavior: a theoretical and methodological analysis

In the article the issue of categorical-conceptual apparatus sociology of deviant behavior in terms of cognitive capacity and their basic concepts of the subject area under sociological theory.

Key words: *social rejection, deviant behavior, a concept, operationalizing concepts.*

УДК 316.347:71(=161.2)

О. О. Ковальчук

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ БУРС, ІНСТИТУТІВ У ЗБЕРЕЖЕННІ УКРАЇНСТВА В КАНАДІ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

У статті досліджено розвиток українства в Канаді у першій половині ХХ століття. Проаналізовано діяльність українських освітніх установ, які діяли в Канаді, розкрито їхню роль у збереженні національної мови, культури, історії.

Ключові слова: *українська бурса, інститут, українська громада.*

Одне з найголовніших завдань, яке нагально постало перед українцями вже в перші роки перебування в Канаді – дати своїм дітям освіту, щоб згодом стали рівноправними громадянами країни поселення. Вони намагалися за будь-яку ціну позбавити їх поневірянь і зневаги, яких самі зазнали, а разом з тим і зберегти свою мову, культуру, релігію, а загалом своє українське походження. Особливо це надзвичайно актуально постало після скасування 1916 р. двомовних шкіл у Західній Канаді. Саме у них прихильники асиміляції вбачали загрозу своїй політиці. За твердженням однієї з канадських газет того часу, “добрі канадці мають цілковито відректись від мови, культури і традицій свого народу”. В результаті були закриті лише в провінції Манітоба 120 двомовних: українських, польських, німецьких та інших шкіл, в Альберті – 130, в Саскачевані – понад 200. Ліквідацію двомовного шкільництва в Канаді етнічна
